

På den andre siden av bordet

Av **Torill Fjæran** og
Eli Marte Rusten

Denne artikkelen tar ikke sikte på å referere teori eller forskning, men handler om to spesialpedagogers personlige opplevelser og tanker rundt det å befinne seg på den andre siden av bordet, i rollen som mødre i møte med hjelpeapparatet.

Vi har begge lang erfaring fra spesialpedagogiske miljøer knyttet til arbeid med personer med autismespekter-forstyrrelse. I den senere tid har våre sønner blitt utredet med berettiget mistanke om henholdsvis Asperger syndrom og AD/HD og vi har fått rollen som mødre til funksjonshemmede barn.

Vi har ofte hatt rollen som fagperson i møte med foreldre, men oppdaget at mye av det vi selv har sagt og gjort i beste mening, kan oppleves på en helt annen måte når man innehar rollen som foreldre. I denne artikkelen, som er bygget på en forelesning vi holdt på NAFO seminaret i mai 2005, ønsker vi å dele de erfaringer og refleksjoner vi har gjort oss etter å ha vært på begge sider av bordet, i håp om at våre tanker kan være til nytte både for fagfolk og foreldre.

Erfarne fagpersoner i de fleste instanser som forholder seg til barn med spesielle behov, har ofte stor evne til å ta foreldres perspektiv og sette seg inn i deres situasjon. I utdanningen lærer de fleste noe om foreldrerollen og hvordan det er å ha et barn med spesielle behov i familien. Dyktige og erfarne fagpersoner forsøker så godt de kan å ivareta foreldre i de fleste situasjoner. Hvorfor er det da behov for denne artikkelen?

Vi er selv relativt erfarne fagpersoner og mente at vi hadde rimelig god forståelse for foreldreperspektivet og at vi ivaretok foreldre på en god måte, også før vi selv fikk foreldrerollen. Det vi ble klar over ganske raskt, var imidlertid at mange av de velmente rådene, spørsmålene og handlingene vi som fagpersoner sa og gjorde i beste mening, kan oppfattes utrolig krenkende og provoserende fra foreldresiden av bordet. Det er ofte ikke de «store» tingene som provoserer, men små, i fagpersonens hode kanskje helt ubetydelige ting, som kan oppleves som sårende og som kan være med på å bygge opp muren mellom foreldre og fagpersoner. Mange ganger bygges denne muren opp på grunnlag av misforståelser – fagfolk uttrykker seg på måter som får foreldre til å lukke ørene. Dette kan også gå den andre veien.

I enkelte tilfeller kan nok fagpersoners uttalelser og handlinger springe ut fra ren uforstand og manglende evne til å ta foreldrenes perspektiv, men som regel tror vi at årsaken til at fagpersoner sier og gjør ting foreldre opplever som krenkende og provoserende, rett og slett bunner i at det er vanskelig å vite hvor skoen trykker, når man ikke har den på. Dette er derfor ikke en artikkel som bare retter seg mot nyutdannede eller uerfarne fagpersoner, men mot alle som ikke har dobbelترفaringen fra begge sider av møtebordet.

Fagforeldre

Vi har kommet fram til at på møter med hjelpeapparatet kan det finnes tre grupper deltagere. Det er fagpersoner, foreldre og en gruppe vi har valgt å kalle fagforeldre. Det er i denne gruppen vi befinner oss. Fagforeldregruppen kan deles i to; foreldre som er fagpersoner først og så får et barn med diagnose (som oss) og den største gruppen; foreldre som først får et barn med diagnose og så utdanner seg til fagpersoner (på diagnosen barnet deres har fått.) Denne utdanningen kan være formell eller uformell, poenget er at en del foreldre aktivt skaffer seg fagkompetanse på områder de opplever som nyttige i forhold til barnets behov.

Fagforeldre skiller seg fra andre foreldre ved at de i tillegg til å ha foreldrekompetanse og kjennskap til eget barn også innehar faglig kunnskap vedrørende barnets diagnose, andre diagnoser, ulike tiltak og hjelpeordninger osv. De er altså på mange måter bedre rustet til å føre sitt barns kamp med hjelpeapparatet.

Det er ikke bare fordeler ved å være fagforeldre. For fagpersoner kan fagforeldre utgjøre en «trussel» fordi de i mange tilfeller er mer spesialisert på barnets problematikk enn fagpersonene og derfor kan komme til å «overta» fagpersonens posisjon på møtet, som den som «vet best.» Særlig fagpersoner som er usikre på egen kompetanse eller rolle kan antagelig oppleve fagforeldre som «slitsomme» eller «vanskelige.»

For fagforeldre, kanskje særlig de som har faget før de får barnet, kan det å bli satt i rollen som den som skal motta faglig informasjon av andre, være vanskelig. De kan oppleve å miste en posisjon de er vant til å ha og ha vansker med å innrette seg i den nye rollen. Dette har vi begge erfart. En annen ulempe ved å ha fagkunnskap på området som gjelder sitt eget barns vansker, er at man kan komme til å plassere andre fagper-

soner i bås for raskt og dermed lukke ørene for hva de har å si. Hvis man kjenner til ulike psykologiske og pedagogiske retninger vil man for eksempel relativt raskt kunne identifisere fagpersonenes ståsted. Er dette en retning man selv tar avstand fra, kan det være vanskelig å ta det fagpersonene sier til seg. En fordel for fagforeldre i denne forbindelsen er at man har større oversikt over både måter å tolke barnets vansker på og ulike tiltak som er aktuelle og derfor ikke er helt avhengig av hva den enkelte fagperson kjenner til og/eller står for.

Identifiserte fagforeldre (der fagpersonene vet at foreldrene også innehar fagkompetanse) kan møte en del skepsis, både i forhold til hvorfor de ønsker barnet utredet og i forhold til de hypotesene de kommer med angående hva de tror er barnets vansker/diagnose. Særlig gjelder dette fagforeldre som først har faget og så får mistanke om at deres eget barn har vansker innenfor det feltet de har fagkompetanse på. Slik skepsis kan selvfølgelig være berettiget, det er lettere å kjenne igjen noe man vet mye om enn noe man ikke har kunnskap om, men svært få foreldre ønsker vel at deres eget barn skal ha vansker. Dette gjelder særlig vansker de har kunnskap om og vet at vil bety store utfordringer både for barnet og familien. Likevel kan det være lurt av fagforeldre å ikke komme med for spesifikke bestillinger til utredning eller for spissede hypoteser om barnets problem tidlig i samarbeidet med hjelpeapparatet, både fordi det kan skape skepsis hos fagpersonene, men også fordi det faktisk kan være andre årsaker til barnets vansker enn det man tror utfra egen fagkunnskap.

Et dilemma som vi har kommet opp i er at fagpersoner viser til den fagkunnskapen vi har og ber oss om å komme med råd og tiltak. I noen tilfeller kan dette være en god opplevelse, men i tilfeller der man sitter og forsøker å innta rollen som mor kan det oppleves frustrerende

å få en slags «mellomposisjon» der man nærmest skal rådgi seg selv. Slik en av oss opplevde akkurat denne situasjonen, ble det tolket mer som en måte for fagpersonen å forsvare sin egen posisjon enn som et oppriktig ønske om å få del i fagforelderens kunnskap.

Andre ganger, gjerne litt lengre ut i prosessen, kan vi som fagforeldre ha et ønske om å foreslå tiltak vi vet vil fungere, men bli opplevd som om vi forsøker å overta fagpersonenes rolle. Som vi ser kan det å være fagforeldre både ha positive og negative sider. På den positive siden må jo nevnes at vi lærer utrolig mye av å være mødre. Det er kunnskap som vi kan benytte i vårt eget arbeid. Fordi vi begge har hatt fagpersonens rolle i lengre tid hadde vi også bestemte oppfatninger om hvordan det var «lurt» å oppføre seg som mor, i møtet med hjelpeapparatet, for å gi «riktig» inntrykk. Dette kan være både positivt og negativt. På den positive siden er en relativ god forståelse for hvordan jobben til fagpersonen er og hva slags informasjon han eller hun ønsker. På den annen side kan det være en fristelse å «manipulere» fagpersonene slik at de ser det vi ønsker de skal se. En fare med det er at man risikerer å miste det brede fokuset på barnets behov som i mange tilfeller er både gunstig og nødvendig.

Møtet mellom fagpersoner og foreldre

Vi vil videre i denne artikkelen gå gjennom ulike aspekter ved samarbeidet mellom fagpersoner og foreldre og presentere det vi opplever som mulige «fallgruver» der det kan oppstå misforståelser mellom partene.

Ytre rammefaktorer

Hvor møtet holdes, hvordan møterommet er innredet, hvordan man plasserer seg rundt møtebordet, hvordan møtedeltagerne presenteres osv,

kan ha stor betydning for samarbeidet mellom foreldre og fagpersoner. Dette er formelle og organisatoriske sider ved et møte, men samtidig sterke signalgivere i forhold til posisjon, maktfordeling og relasjoner mellom møtedeltagerne. Ofte blir det lagt for lite planlegging og tanke bak slike rammeforhold, som regel fordi man ikke forstår hvor toneangivende dette kan være for den generelle stemningen på møtet.

Som regel er det fagpersoner som inviterer til og arrangerer møter. Å delta på møter er en del av jobben og noe de gjør regelmessig. Møtedeltagelse knyttes til det profesjonelle livet. Rammeforholdene kan derfor bli mindre viktige for fagpersonene enn for foreldre, som er der på et mer personlig grunnlag. For foreldrene handler det i stor grad om deres private sfære og knyttes derfor mer direkte opp mot egne emosjoner. Ytre forhold kan bli signaler på andres vurdering av en selv.

For oss, som «drevne» fagpersoner, var det overraskende å oppleve at vi på tross av vår erfaring som fagpersoner, likevel reagerte emosjonelt på disse tingene når vi deltok på møter som foreldre. Dette betyr at når vi er i foreldrerollen og det settes fokus på våre egne barn, er dette en så sterk emosjonell opplevelse at faglighet og profesjonalitet settes til side. Dette er det viktig å være klar over for fagpersoner i møte med fagforeldre. Når det å delta på møter som omhandler egne barn er en så sterk emosjonell belastning for de fleste foreldre, blir det viktig at fagpersoner kjenner til og tar hensyn til dette, for å sikre et så godt samarbeid som mulig. Vi vil derfor her forsøke å si noe om hvilke signaler ytre omstendigheter kan gi til foreldre.

Hvor møtet holdes

Som regel har man ikke mange alternativer til møtested og det mest vanlige er at møtet holdes hos den instansen som anses som mest sentral

i øyeblikket. I utredningsfasen vil det være hos den instansen som gjennomfører utredningen (for eksempel BUP, PPT eller Habiliteringstjenesten) og senere vil kanskje barnehagen, skolen eller boligen der barnet befinner seg være naturlig møtested. I utgangspunktet synes derfor valg av møtested å være relativt ukomplisert og lite kontroversielt.

I tilfeller der foreldre ikke bor sammen og geografisk sett bor langt unna hverandre, kan det likevel være lurt å vurdere om det er mulig å finne et møtested som geografisk sett er plassert midtveis eller eventuelt veksle på møtested. Den forelderen som må reise langt kan kunne komme til å oppleve seg selv som mindre viktig for fagpersonene enn den andre dersom møtested-alternativer ikke klargjøres og begrunnes i forkant. Hvis en av foreldrene må reise langt bør det prioriteres å sette av god tid til møtet, det kan oppleves som meget krenkende dersom reisetiden til møtestedet overgår møtetiden i stor grad! Men langt viktigere enn geografisk plassering, er valg av rom. Vi tenker da spesielt på viktigheten av å ha et rom reservert og klargjort i god tid før møtedeltagerne ankommer. Dette høres ut som en selvfølgelighet, men vi har begge opplevd å vandre hvileløst frem og tilbake i korridorer på jakt etter ledig møterom. Dette signaliserer med stor tydelighet hvilken prioritet vår sak har for fagpersonene som arrangerer møtet.

Innredning av møterommet

Hvordan møterommet ser ut kan ha betydning for hvordan stemningen på møtet blir. At det er nok stoler til alle, at møtebordet er slik at alle ser hverandre, at man sitter uforstyrret osv. er viktige ting å tenke på når man velger møterom. De fleste instanser har som regel ikke så stor valgfrihet når det gjelder møterom. Å sørge for nok sitteplasser og kanskje en enkel servering til alle, er likevel noe de fleste kan få til. Slike hensyn kan

virke elementære og lite viktige for fagpersoner som kanskje deltar på flere lignende møter hver dag, men kan ha stor betydning for hvordan foreldre opplever å komme til møtet.

Avsatt tid

At det er avsatt tid til møtet kan synes å være en selvfølge, men vi har likevel opplevd at fagpersoner har kommet for sent, løpt til og fra, eller gått før møtet er ferdig, fordi de har andre avtaler og oppgaver. Dette kan være forståelig fra et faglig perspektiv, mange fagpersoner har mye å gjøre og kan ha vansker med å vite hva som skal prioriteres fordi mange av arbeidsoppgavene er viktige. De kan oppleve å være presset fra flere hold i forhold til prioritering. Fra et foreldreperspektiv oppleves det at fagpersoner forsvinner fra møtet uansett som en nedprioritering av deres sak og dermed uhyre krenkende og sårende.

Vi har begge har opplevd at enkelte fagpersoner i starten av et møte har sagt at de dessverre må avslutte tidligere enn planlagt, fordi de må i et annet møte eller lignende. Hvis dette gjentar seg for ofte, kan det signalisere at de ikke prioriterer vår sak, at de ikke opplever det som viktig å bruke tid på oss eller at de synes det er plagsomt å være for lenge sammen med oss. Mange fagpersoner (også vi!) opplever at enkelte foreldre prater og prater og bruker mye tid på tema som fagpersonene ikke er interessert i og at møter derfor trekker ut. For å forebygge dette er det vanlig å avtale møtets varighet på forhånd, samt ha en klar møteplan. Når man i stedet sier fra i starten av – eller enda verre, i løpet av møtet – at det *må* slutte på et gitt klokkeslett (som gjør at møtet blir mye kortere enn foreldrene forventet) er dette et tydelig signal på at man ikke ønsker å bruke så mye tid på saken. For oss som fagforeldre er det kanskje ekstra lett å avsløre en slik strategi, og det gjør vel at vi kanskje blir enda mer provosert enn andre.

Plassering rundt møtebordet

Det er mange hensyn man tar når man finner en plass ved møtebordet. Mange ganger kan det føles hensiktsmessig å sitte ved siden av kollegaer eller andre fagpersoner, for eksempel dersom en skal kunne dele notater. Ofte vil man gjerne sitte ved siden av en man kjenner, kanskje særlig hvis det er mange møtedeltagere. Fra foreldreperspektiv kan det av og til oppleves som å møte et panel av fagpersoner, dersom disse setter seg sammen. Det kan derfor være lurt å tenke på fordelingen rundt bordet. Dette gjelder særlig der møtebordet er firkantet og man kan komme til å få fagfolk på den ene siden og foreldre på den andre. Runde møtebord er absolutt å foretrekke, da kan fagpersoner sitte sammen uten at de oppleves som en felles «front» mot foreldrene.

Hvordan deltagerne presenteres og tituleres

Noe vi begge har opplevd som krenkende, men som vi samtidig vet at vi selv har gjort mange ganger, er å bli kalt «mor» uten at egennavnet nevnes. Altså «hva syns du, mor?» og lignende. Det kan være flere grunner til at fagpersoner velger å tiltale noen på denne måten, man kan for eksempel ha glemt mors navn eller man kan synes at det blir for personlig eller uformelt å bruke mors fornavn.

Det å bli titulert som «mor» eller «far» kan oppleves som å ikke bli sett som en fullverdig person, man er bare en endimensjonal rolle. Vi vet at fagpersoner ikke mener det slik, men slik kan det altså oppleves likevel. Å rope: «Jeg heter ikke mor!» er kanskje ikke det lureste man kan finne på, men det føles jammen fristende!

Når i møtet man blir henvendt til har også betydning. Vi har opplevd at foreldre først får henvendelser når det er snakk om praktiske ting, som diett, klesskift og innredning i ny bolig, mens de ikke blir spurt når diskusjonen dreier seg om

mer faglig innhold. Dette kan bunne i et ønske om å ikke belaste foreldre mer enn nødvendig, men kan også signalisere at man ikke har tro på foreldrenes faglige vurderinger. Som fagforeldre er dette naturligvis ekstra provoserende å oppleve.

Kartlegging

De fleste utredninger starter med en generell kartlegging, både for å finne ut av hva som er foreldrenes bekymring og for å sirkle seg inn mot en arbeidshypotese på hva som kan være problemet. Ofte benytter fagfolk åpne spørsmål i den innledende kartleggingen, som «fortell meg hva det er som får deg til å ta kontakt med oss?» eller lignende. Dette åpner ofte for en talestrøm der foreldre, i frykt for å glemme noe viktig, forteller absolutt alt – fra rier til konfirmasjon!

Det å fortelle «alt» har flere funksjoner for foreldre. En ting er at de ønsker å få med alt, de vet ikke hva fagfolkene anser som viktig informasjon og derfor må de si alt, slik at ikke noe blir utelatt. En annen, og kanskje vel så viktig, funksjon dette har for foreldrene er en slags rensende funksjon, en bearbeiding av sorgen over å ha et annerledes barn. Det å snakke seg gjennom barnets historie, alle hendelser og egne tanker omkring dette, gjør at foreldre samtidig får satt ord på bekymringer, tvil og følelser knyttet til barnet. På en måte forteller de også historien til seg selv, det blir mer virkelig når det sies enn når det bare oppleves eller tenkes.

Fagfolk kan oppleve dette som tidkrevende, unødvendig detaljert og til dels uinteressant i forhold til den jobben de skal gjøre. Det finnes ulike måter å signalisere dette på. Noen fag-

folk avbryter talestrømmen etter en stund og forsøker å stille mer spissede spørsmål. Andre begynner kanskje å drodle på arket sitt eller se i papirene mens de hører med «et halvt øre» til det foreldrene forteller og noen forsøker å begrense taleflommen ved å si fra hvor mye tid de har til rådighet før konklusjonen skal trekkes. Uansett hva fagfolk gjør i denne situasjonen vil ethvert forsøk på å avbryte eller stanse «historiefortellingen» kunne oppleves frustrerende for foreldrene, nettopp fordi dette ikke bare har en opplysende funksjon for dem, men også fungerer som terapi.

Selv fagforeldre, som i utgangspunktet vet hvor slitsomt det kan være for fagfolk å høre på alt dette og som også vet en del om hva som faktisk er viktig og uviktig å ta med, forteller ofte «alt» likevel. Ofte kan fagforeldre ha lagt en plan for egen atferd i møtet med fagfolk, for å sikre det å bli tatt på alvor og få fram poengene sine. Likevel hender det at disse planene forlates når man vel har kommet i gang. Fagforeldre har, i like stor grad som andre foreldre, også et behov for å snakke seg gjennom alt og på den måten bearbeide det, men vi blir kanskje, om mulig, enda mer provosert når vi avbrytes. Det er kanskje fordi vi innerst inne vet at vi selv ville ha avbrutt hvis vi hadde fagrollen, samtidig som vi ønsker å få lov til å være foreldre og bli hørt og forstått.

Det er slett ikke sikkert at denne «historiefortellingen» verken kan eller bør unngås. Foreldre har behov for å snakke seg gjennom barnets historie og sin egen opplevelse av den og de har behov for å bli lyttet til av noen som vet hva det dreier seg om. Det som blir viktig for fagfolk er å sette av nok tid til denne «rensesesprosessen» samtidig som de sikrer seg den informasjonen de trenger for å gå videre.

For å la foreldrene få fortalt helt ferdig, kan det være lurt å sette av et helt møte bare til

dette. Hvis fortellingen blir avbrutt og må tas opp igjen på neste møte, vil mange starte på nytt igjen og sannsynligvis bruke mye lenger tid på å komme gjennom alt. Det føles som regel også mer tilfredsstillende for foreldrene å få fortalt alt fra begynnelse til slutt uten å ha avbrudd mellom. Hvis fagfolk tar gode notater når foreldrene forteller, kan man senere gå tilbake til enkelte episoder der det ser ut til å ligge nyttig informasjon, uten at hele historien må fortelles på nytt. Det å skape en felles «baseline» på denne måten kan på sikt være både tillitskapende og effektivt.

Problemidentifisering

Etter at kartlegging, testing og intervjuer er utført, er det vanlig å forsøke å fokusere på hva kjernen i problematikken er og hva som kan være årsak til vanskene – hva er det kartleggingen viser oss? Det er dette vi mener med problemidentifisering. Hvordan dette legges fram for foreldrene er av stor betydning. Dette kan gjøres på flere måter.

Ofte drøfter fagpersonene problemidentifiseringen internt i forkant av møte med foreldre, for å komme til en felles forståelse av hva kartleggingen betyr. I tilfeller der fagpersoner ikke har hatt en drøfting i forkant, kan det komme fram motstridende tolkninger og kanskje til og med oppstå diskusjon mellom fagfolk på møtet. Dette gir et forvirrende inntrykk for de fleste foreldre. Men en altfor stor «skråsikkerhet» fra fagpersonenes side kan også gi uønskede signaler. Balansen mellom å gi inntrykk av faglig enighet og å være åpen for foreldrenes innspill og tolkninger er altså uhyre viktig.

Fagpersoner må være klar over foreldrenes ambivalens i denne fasen. På den ene siden har foreldre store forventninger til det å endelig få vite hva som er problemet, men på den andre siden blir en slik beskjed så endelig, en dom,

som det ikke går an å reversere. Så lenge det er uvisshet er det også håp. Foreldre sitter også ofte med en frykt for at det er de som har gjort noe galt, at det er de som er årsaken til barnets vansker. Det minste lille hint i den retningen vil derfor ofte være nok til at døren stenges. Dette gjelder også uttalelser som kan tolkes som slike hint, selv om de kanskje ikke er ment slik. En ting er altså å beskrive hva barnet sliter med, en helt annen ting er å identifisere årsaken til vanskene. Her skal en trå varsomt!

For foreldre kan problemidentifiseringsfasen oppleves som skyldfordeling, særlig der fagpersoner er opptatt av miljøfaktorer som årsak eller medvirkende årsak til problemene. Å antyde at årsaken til barnets problemer ligger i foreldrenes atferd kan være mer sårbart for enkelte grupper enn andre. I forhold til foreldre til barn med autismespekterforstyrrelser skal man være ekstra varsom her, med henblikk på historikken om «kjøleskapsmødre» osv.

Kulturelt betingede fordommer

Det kan være fristende og noen ganger oppleves nærliggende å tenke at måten barnet oppdras på og har det i familien kommer til uttrykk i hvordan barnet er. Samspillet mellom foreldre og barn kan av og til synes avvikende eller annerledes og da er det lett å tenke at dette er årsak til barnets vansker. Innenfor autismemiljøet er det vanlig at samspillet mellom foreldre og barn med autisme avviker kvalitativt fra det som anses som normalt. Dette betyr likevel ikke at det er samspillet som er årsak til barnets autisme, men tvert imot er ofte et avvikende samspill en konsekvens av barnets spesielle vansker.

På samme måte kan det være lett å trekke slutninger om årsaker i miljøet når det gjelder andre grupper, som på en eller annen måte skiller seg fra det vi er vant til å tenke på som

«vanlig». Dette kan være representanter for ulike etniske opprinnelser eller mennesker fra andre sosiale kulturer enn vår egen. Å trekke årsaks-konklusjoner på et slikt grunnlag kan være farlig og direkte til hinder for et godt samarbeid!

På neste side har vi samlet noen av de fordommene vi kanskje kan ha. Selv om dette er satt litt på spissen er det likevel ikke hentet ut fra løse luften og vi må vel innrømme at vi også av og til har tenkt lignende ting i møte med familier som lever på en, for oss, helt ukjent og annerledes måte. Dette er kanskje en moderne utgave av «kjøleskapsmødre» – tenkingen?

Selvfølgelig finnes det eksempler der det er miljøet som er årsak til et barns vansker og det er viktig å identifisere disse, slik at foreldrene kan få veiledning. Vårt anliggende i denne forbindelse er bare å holde opp en «vær varsom» plakat, å tenke miljø som årsak bør ikke være det første vi gjør og i hvertfall ikke det første vi signaliserer til foreldre. Som fagmennesker bør vi med jevne mellomrom tenke gjennom våre egne fordommer og holdninger til andre miljøer og kulturer, slik at vi ikke møter med forutinntatte oppfatninger.

Det er ikke bare fagfolk som utfordres i denne sammenhengen. Også foreldre (og fagforeldre) kan ha fordommer når det gjelder både instanser og faggrupper. De fleste foreldre har ikke særlig erfaring med hjelpeapparatet og kjenner kanskje heller ikke mange andre som har det. Deres oppfatninger kan derfor være basert på det de har sett og hørt i media, der dette ofte presenteres og omtales på en stilisert og spissformulert måte. Slike oppfatninger kan være til hinder for samarbeidet og bidra til at hjelpen som gis får en lavere kvalitet enn nødvendig.

For begge grupper er det derfor viktig og nødvendig å ha en god innledning på samarbeidet, der de ulike deltagerne blir presentert og sett i egen kraft og ikke som representanter for

Det er ikke noe rart at han er sånn . . .

- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, de foreldrene tenker jo bare på penger!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, i den kulturen bruker de jo fysisk straff hele tiden!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, de foreldrene er jo temmelig korte da...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, foreldrene er jo ekstreme karrieremennesker...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, i den familien snakkes det jo aldri om følelser!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, det er jo ikke lov å snakke om problemer i den familien...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, foreldrene krangler jo hele tiden!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, har du sett det Harry-hjemmet eller?*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, foreldrene er jo helt urealistiske, de tenker jo bare fag og kan ikke ta på seg sokkene sjøl engang!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, faren er jo psykiater...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, mora er akkurat lik...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, de behandler ham jo akkurat slik de behandler hundene sine...*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, han får jo lov til å styre akkurat slik han vil!*
- @ *Det er ikke noe rart at han er sånn, de stiller jo ingen krav til ham hjemme!*

en bestemt kultur eller yrkesgruppe. Forventninger til samarbeidet bør avklares, der det også kommer fram hva man kan og ikke kan bidra med og hva man ønsker at andre skal gjøre. Dette bør gå begge veier.

Diagnostisering

Det å få en diagnose, et navn på problemet, er vanligvis den første store milepælen i en utredningsprosess. Dette er svaret med to streker under, resultatet fra alle tester og intervjuer, og det er derfor knyttet mange forventninger og emosjoner til dette. Av og til er det ikke noen tvil om hvilken diagnose som er den rette, mens det mange ganger kan være mer usikkerhet knyttet til hvilken diagnose som best beskriver barnet. Foreldre kan av og til oppleve dette mer som en gjettelek enn som en profesjonell diskusjon. Fagfolk bør derfor i størst mulig grad ta drøftingen rundt mulige diagnoser før de møter foreldre for tilbakemelding av utredningen. En for stor usikkerhet blant fagfolkene kan føre til en svekkelse av tilliten foreldrene har til dem og en fornyet engstelse og uro.

Diagnoser som settes på grunnlag av observert og beskrevet atferd kan være vanskelige å bestemme. Dette bør fagfolk opplyse foreldre om i forkant, slik at eventuelle drøftinger om diagnose ikke blir oppfattet som faglig uskikkethet.

Fagpersonenes faglige ståsted, deres utdanning og bakgrunn, er med på å farge hvilke slutninger de trekker. Som fagforeldre vet vi dette og kan, om nødvendig, oppsøke faggrupper vi vet har det faglige perspektivet vi selv ønsker å forholde oss til. Andre foreldre har ikke denne kunnskapen og kan bli mer forvirret av at ulike fagmennsker tolker barnet ulikt. Det å fremstå som et samlet team ovenfor foreldre kan derfor være en god strategi for å gi dem trygghet på at barnet er godt sett og ivaretatt. På den annen

side skal man som fagperson selvfølgelig ikke legge skjul på at det kan finnes andre tolkninger enn den man presenterer.

Realitetsorientering

Mange fagfolk mener at det er essensielt at foreldrene blir realitetsorientert når diagnosen er på plass og konklusjonene er trukket. Det betyr at de må få en realistisk oppfatning av barnet, hva det greier nå og hvilke mål som er mulige å nå. I begrepet realitetsorientering ligger også det å akseptere situasjonen, barnet og fremtiden.

Dette er ikke noe som skjer over natten.

Mange bruker lang tid på å ta innover seg hvordan tingenes tilstand virkelig er og noen greier det aldri helt. Det å virkelig forstå, akseptere og forholde seg til situasjonen innebærer også å innse tapet av det barnet man ikke fikk, den fremtiden som glapp. Håpet avsluttes, drømmene forkastes. Dette er sterke følelser, tett knyttet til den sorgprosessen alle foreldre til funksjonshemmede går gjennom. Og det er helt individuelt og kan ikke forseres eller presses gjennom av andre.

Ingen fagfolk kan realitetsorientere foreldre. Foreldre må realitetsorientere seg selv, i den grad og i den form de selv takler. Følelser som skam, skyld, avmakt og en enorm medlidenhet med sitt eget barn og familie blandes sammen og må bearbeides i den tiden det tar den enkelte. Disse følelsene blir aldri borte og vil komme opp igjen med ujevne mellomrom, når utenforliggende hendelser trigger dem. Når du ser andre barn gå til første skoledag, få seg kjæreste, ha venner osv. blir du minnet på alt det ditt eget barn ikke kan og ikke har. Sorgprosessen slutter ikke, men den endres og dempes med tid.

Tidlig i sorgen er ikke foreldre rede til realitetsorientering. De har mer enn nok med å takle alle de vonde følelsene og overleve i hverdagen. I stedet for å presse informasjon på foreldre for å

realitetsorientere dem, kan det være lurt å heller gjøre seg tilgjengelig, være der når de trenger å snakke og være en kilde til informasjon om det de trenger, når de trenger det.

I starten trenger de fleste foreldre praktiske «her-og-nå» råd om hvordan de skal komme gjennom dagen sammen med barnet. Den dypere og mer framtidsrettede informasjonen kan komme etter hvert. Etter diagnostiseringen er det derfor lurt å komme raskt til praktiske råd om tiltak.

Tiltak

Hva er målet med en utredning? For fagpersonene som jobber med utredningen kan målet ofte synes å være å identifisere barnets vansker og sette diagnose. For foreldre er imidlertid målet ikke nådd ved diagnosesettingen, for dem er målet at barnet skal ha det bra og greie seg videre i livet. For å få til det er det viktig at diagnostiseringen følges av tiltak og langsiktig planlegging.

Dilemmaet ved oppdelt ansvar

Et dilemma i forhold til hjelpeapparatet er at oppgaver knyttet til barn med spesielle behov ofte er oppdelt, slik at mens en instans har ansvar for utredning, så er det en annen instans som har ansvar for å utforme tiltak og kanskje en tredje som får ansvar for å gjennomføre og følge opp tiltakene. Innenfor hver av instansene settes mål i forhold til den oppgaven de er satt til å utføre. Hvis de ikke også planlegger samarbeid og overføring av kunnskap mellom instansene samt barnets og foreldrenes overgang til neste hjelpeinstans, vil resultatet ofte være at foreldrene opplever at samarbeidet avsluttes før de føler at de er i mål og at de blir overlatt til seg selv for å finne veien videre. Selv vi som fagforeldre, som vet mye mer enn andre foreldre om hvilke hjelpeinstanser som gjør hva og hvilke

rettigheter vi har osv, føler frustrasjon over å bli kuttet av midt i en prosess uten å bli fulgt videre til neste ledd.

Ansvarsgrupper og Individuelle Planer er sentrale virkemidler i denne sammenhengen og skal sikre at det som gjøres rundt barnet er koordinert, samt avlaste foreldre i forhold til å finne fram til relevante tilbud og tjenester. Ansvarsgrupper består av representanter for de instanser som yter tjenester til barnet. Det man imidlertid ofte glemmer er at det også kan være behov for ansvarsgruppemøte i tilfeller der ansvar skal overlates fra en instans til en annen og i tilfeller der man planlegger slik overføring på sikt.

Individuelle Planer er planer som er helhetlige (omfatter alle barnets arenaer og hele døgnet) og med et flerårig perspektiv. Planen skal være styrende for andre, mer kortsiktige, planer som legges for barnet (for eksempel Individuell Opplærings Plan på skole.) Som regel er det ansvarsgruppa som utarbeider og oppdaterer den individuelle planen. Som fagforeldre har vi kjennskap til disse virkemidlene og vet hvem vi kan henvende oss til i forhold til dette.

Foreldre uten fagkompetanse vet imidlertid ofte ikke at dette er noe de både har krav på og vil ha stor nytte av. Det er derfor viktig at fagpersoner setter av tid til å gi foreldre informasjon om disse og andre nyttige tilbud og rettigheter. Grunnen til at mange foreldre ikke har fått denne informasjonen kan være at ansvaret for å gi slik informasjon ikke er tillagt de fagpersonene de møter helt konkret. En måte å forebygge mangel på informasjon kan da være å tillegge ansvar for dette til den instans foreldre først er i kontakt med angående barnets vansker.

En sorgprosess

Som sagt tidligere opplever vi at det ofte tas for lite hensyn til foreldrenes sorgprosess. Når diagnosen vel er satt, er fagpersoner klar for neste

skritt. Det er ikke alltid foreldrene. De trenger tid til å bearbeide den sorgen som følger diagnosen. Dette er en annen sorg enn den som er knyttet til opplevelsen av barnet som hjelpetrengende. Det at man får en diagnose er i seg selv en milepæl. Det er ikke lenger rom for tvil eller håp, dommen er avsagt.

Mange trenger tid til å fordøye dette før de kan gå videre, men i hjelpeapparatet er det sjelden satt av tid til å la foreldrene bearbeide denne sorgen. Noen foreldre ønsker utfyllende informasjon om hva diagnosen innebærer og hva de kan forvente i årene som kommer. Mange ønsker kontakt med foreldre i samme situasjon.

For fagpersoner blir det viktig å være oppdatert både på konkrete opplysninger om den enkelte diagnose og på hvor man kan skaffe ytterligere informasjon. En oversikt over foreldreorganisasjoner og hvordan man kommer i kontakt med disse, kan også være nyttig å ha i hjelpeapparatet. Det viktigste er likevel å gi foreldre hjelp og god nok tid til både å skaffe seg kunnskap om barnets vansker og å ta inn over seg hvordan dette vil kunne påvirke familiens situasjon. Å sette av tid til timer der foreldre kan få snakke ut om og drøfte det som opptar dem i forhold til barnets diagnose og dennes implikasjoner kan derfor være nødvendig.

Viktig med konkrete råd om tiltak

Mange opplever at utredende instans er vage når de skal uttale seg om konkrete tiltak eller program. Det er tradisjon i det norske hjelpeapparatet for å være inkluderende og forsøksvis «objektiv» i forhold til ulike pedagogiske og terapeutiske tilbud. I utgangspunktet er dette positivt, fordi det er ment å sikre at ulike behov for hjelp kan dekkes. Men denne objektiviteten kan også resultere i at fagpersoner vegrer seg for å anbefale det ene framfor det andre og derfor oppleves som ulne og unnvikende av foreldre

når de forsøker å få konkrete anbefalinger om tiltak.

Mange foreldre forsøker å orientere seg om ulike tilbud selv når de først får vite barnets diagnose. Mange søker på internett eller oppsøker bibliotek. Denne framgangsmåten kan være relativt famlende og det kan være helt tilfeldig hva man finner av informasjon. En del av de mindre seriøse «behandlingsmetodene» presenteres ofte som vidunderkurer og lover full «helbredelse», mens presentasjoner av mer faglig baserte tiltak ofte tar flere reservasjoner og forbehold i forhold til resultater. Dette kan føre til at foreldre gjør valg på grunnlag av feilinformasjon. En god del av disse «vidunderkurene» er også kommersielt baserte og dermed kostbare for foreldre, samt ofte ganske tidkrevende.

Foreldre har derfor behov for å få relevant og konkret informasjon og rådgiving om tiltak som kan være anvendelige for deres barn. Denne informasjonen bør være faglig begrunnet, men den faglige begrunnelsen må være åpen, slik at foreldre kan være sikre på at ikke noe holdes skjult på grunn av verdimeslige konflikter.

Fagforeldre har en klar fordel her, sammenlignet med andre foreldre. Fagforeldre har som regel en oversikt over tilgjengelige tilbud og hvilke verdier disse representerer og kan derfor ta et mer begrunnet valg. Men selv om fagforeldre har et bedre utgangspunkt enn andre foreldre når det gjelder å orientere seg om relevante tiltak for barnet, har de likevel behov for informasjon og faglige vurderinger fra fagpersoner. Mange fagforeldre opplever å bli overlatt til seg selv, kanskje i større grad enn andre foreldre, når det kommer til å velge tiltak. Antagelig bunner dette i en misforstått respekt fra fagpersoner, men selv om man som fagforeldre vet en del om faglige tilbud, har man likevel behov for å drøfte dette med andre. Det å snakke om hvilke tiltak som kan være hensiktsmessig er

også en form for bearbeiding av sorgen over å ha et annerledes barn og kan være et ledd i det å akseptere barnet og diagnosen og å se fremover.

Oversettelser

Vi har i denne artikkelen forsøkt å vise hvilke misforståelser og konflikter som kan oppstå i foreldres møte med hjelpeapparatet, basert på våre egne erfaringer fra henholdsvis fagperson-siden og foreldresiden av møtebordet. Vi har kommet fram til at det i mange tilfeller snakkes to ulike «språk» i møterommet – et fagpersonspråk og et foreldrespråk, og at manglende forståelse for den andres språk og/eller fokus ofte er årsak til de frustrasjoner både fagpersoner og foreldre kan oppleve. Det kan derfor være behov for en «parlør», en slags toveis oversettelse, for å forebygge frustrasjoner og bedre samarbeidet, til barnets beste. Siden vi i denne sammenhengen er «tospråklige» vil vi her gjøre et lite forsøk på en slik oversettelse.

Fra foreldrespråk til fagpersonspråk

Foreldre reagerer ofte på at fagfolk ikke ser hele barnet og at barnets styrker og personlighet ikke kommer godt nok fram. De fleste foreldre ønsker at barnet skal framstå positivt og bruker derfor mye tid på å snakke om morsomme episoder og ganger da barnet gjorde noe bra.

I det følgende forsøker vi å oversette noe av det som foreldre formidler, som ofte kan skape irritasjon hos fagfolk og vanskeliggjøre samarbeidet.

Vektlegging av barnets evner = uttrykk for sorg, form for egentrøst

Som nevnt er foreldre ofte frustrert over fagfolkenes ensidige fokus på barnets vansker og tilkortkommenhet. De vil gjerne at barnet skal framstå som et helt og positivt menneske og

bruker derfor tid på å fortelle om alt barnet kan og liker. Dette, noen ganger overdrevne, fokuset på barnets styrker kan ofte være et uttrykk for sorgen over det barnet de ikke fikk. For å nærmest trøste seg selv, forsøker foreldrene å trekke fram alt det som likevel er positivt med barnet og noen ganger toner de ned eller bagatelliserer det som fagfolkene trekker opp som problemer. Dette er ofte foreldrenes måte å ta sorgen gradvis innover seg på.

For pårørende til myndige personer er imidlertid virkeligheten ofte annerledes. Disse foreldrene kan oppleve å ikke bli trodd på at «barnet» deres har et problem. Det kan være fordi andre som omgås «barnet» (for eksempel lærere eller arbeidskollegaer) ikke har oppfattet vanskene og derfor ikke har meldt fra. På høyere studier og i arbeidslivet er det ikke vanlig å bli så involvert i studenter / arbeidstagere at man oppdager alle typer vansker en person kan slite med, og man vegrer seg også mer for å «bry seg» med andre myndige personers privatliv. Dette fører til at foreldrene ofte opplever å stå alene om bekymringen. De kan derfor bruke mye tid på å forsøke å overbevise hjelpeapparatet og fortelle om alle vansker og utilstrekkeligheter «barnet» deres har. Dette er en fryktelig situasjon å være i, fordi også disse foreldrene i utgangspunktet naturligvis ønsker at egne barn skal oppfattes positivt av andre.

Henger seg opp i bagateller = uttrykk for avmakt

Noen foreldre blir veldig opptatt av det som kan oppfattes som uvesentlige bagateller. Eksempler på dette kan være bortkomne klær, rot i skolesekken, matpakker osv. Veldig ofte er det en sammenheng mellom denne type detaljfokusering og opplevelse av avmakt. Disse praktiske detaljene er ofte det eneste foreldrene fremdeles føler at de har kontroll over og ved å bruke tid og krefter på dette får de en opplevelse av å gjøre

noe for barnet sitt og være i det de oppfatter som foreldrerollen – den som passer på og har kontrollen over barnet. Foreldre til barn med omfattende funksjonshemninger opplever ofte å bli tatt fra en normal foreldrerolle. I stedet er det profesjonelle fagfolk som passer på, kontrollerer og bestemmer i forhold til barnet. Det å miste sin posisjon som foreldre er vanskelig og en sorg i seg selv. Mange kompenserer da med å bruke all sin energi på det lille de fremdeles har makt over, nemlig det som går på å dekke barnets primærbehov: mat, søvn, varme og sikkerhet.

Følger ikke opp «avtalte» opplegg = det de oppfordres til oppfattes som kritikk, eller er for vanskelig å gjennomføre i familiesituasjonen

Fagfolk ber ofte foreldre om å følge opp opplegg eller tiltak som gjennomføres i barnehagen, på skolen, i avlastningen eller boligen. Tanken er at tilbudet rundt barnet skal være mest mulig helhetlig. Av og til hender det at foreldre ikke gjennomfører dette hjemme, noen ganger selv om de på møter har sagt seg enige. Dette er sjelden uttrykk for misnøye eller vond vilje fra foreldrenes side.

Noen foreldre opplever det som kritikk av hvordan de lever sitt liv og forholder seg til sine barn, når fagfolk ber dem endre rutiner eller innføre nye eller annerledes måter å omgås barnet på. Foreldre som er i en sorgprosess kan være ekstra vare for den type kritikk, dette knyttes til skyldfølelse og følelse av utilstrekkelighet. Det er vondt å måtte motta profesjonell hjelp for å takle sitt eget barn, man føler seg mislykket som forelder og blir redd for at barnet kanskje liker fagfolkene mer enn det liker foreldrene sine. Tapet av det ønskede barnet blir da forsterket når man også opplever det man tror er tapet av barnets trygghet og tillit. Å veilede foreldre i forhold til hvordan de skal forholde seg til barnet i hjemmet må derfor gjøres med stor

forståelse og respekt for foreldrenes emosjonelle tilknytning til barnet.

Mange foreldre til funksjonshemmede barn gjør mye «rart» i forhold til barnet for å overleve og komme gjennom hverdagen. De fleste vet at det de gjør ikke er pedagogisk «riktig», men i den situasjonen de er, er det ofte eneste mulighet for å greie å bevare familielivet sånn noenlunde. Som fagforeldre blir dette ekstra tydelig, både for fagforeldrene selv og for fagfolk som forholder seg til dem. I slike situasjoner skal en være varsom med kritikk og heller forsøke å sette seg inn i foreldrenes situasjon. Hjemmearenaen er ikke lik de andre arenaene barnet befinner seg på, ikke alle tiltak lar seg overføre direkte. I sin iver etter å koordinere barnets tilbud, er det mange fagfolk som glemmer dette.

Noen foreldre går så langt som til å late som de følger opp, mens de bevisst lar være. Dette er ofte foreldre med en lang «karriere» i hjelpeapparatet, som har resignert og som velger denne strategien for å slippe mer «mas» (= velment veiledning.) Dette er selvfølgelig lite hensiktsmessig både for foreldre, fagfolk og samarbeidet mellom dem.

Noen ganger, når foreldre ikke følger opp, kan det være at de rett og slett ikke har forstått hva det er fagfolkene ønsker de skal gjøre. Mange fagmennsker er så «inne i» sine tiltak at de glemmer at andre mennesker som ikke jobber i samme yrke ikke kjenner metoder og materiell slik de selv gjør. Det er derfor viktig å sikre at foreldre har skjönt hva det er de blir bedt om og at de har det de trenger for å gjennomføre tiltakene. Her blir det ekstra viktig å tenke over hvordan man som fagmenneske ordlegger seg og rense ut alle faguttrykk!

Fra fagpersonspråk til foreldrespråk

Når fagpersoner uttaler seg om barnet har de et faglig fokus og er styrt av de mål de har for egen

virksomhet. Ofte vil dette gi seg utslag i at de i stedet for å se hele barnet og barnet som en del av familien, fokuserer på enkelte aspekter ved barnets personlighet, ferdigheter eller fungering. For fagpersoner er dette en hensiktsmessig måte å forholde seg til oppgaven på, mens foreldre kan føle at barnet ikke blir sett slik det «virkelig» er. I dette avsnittet forsøker vi å oversette noe av det vi tror kan virke krenkende og provoserende for foreldre og føre til at de trekker seg unna samarbeidet med fagpersonene.

Vektlegging av barnets begrensinger = ønske om å finne funksjonelle løsninger

Når fagfolk (i foreldres ører; ensidig) vektlegger hva som er vanskelig for barnet, hva barnet ikke får til og hva barnet skiller seg ut med, er ikke dette et forsøk på å rakke ned på barnet eller familien eller nødvendigvis et symptom på at de ikke også er klar over barnets sterke sider.

Årsaken til at fagpersoner ofte vektlegger barnets begrensinger er vanligvis et ønske om å komme fram til tiltak som er hensiktsmessige og funksjonelle for barnet. Barn med spesielle behov har ofte hatt en god del nederlagsopplevelser knyttet til omgivelsenes krav og det blir derfor viktig å sikre at tiltak som settes i gang er slik at de gir barnet mestringsopplevelser og gjennom det et styrket selvilde. For å få til dette er det essensielt at tiltak tilpasses barnets funksjonsnivå og gir tilstrekkelig hjelp og støtte på områder der barnet har vansker. Ved å sette fokus på barnets vansker forsøker fagpersonene altså å komme fram til hva slags hjelp barnet trenger for å utvikle seg og ha det bra.

Skifter tema før foreldre føler seg ferdig = ønske om å skaffe seg de nødvendige opplysninger

Foreldre kan oppleve det å bli avbrutt som krenkende og provoserende. De har ofte behov

for å fortelle «alt» både fordi de ønsker å gi et så utfyllende og helhetlig bilde av barnet som mulig og fordi det å snakke om barnet og dets vansker også fungerer som en bearbeiding av sorgen over å ha et annerledes barn.

Fagfolk på sin side har som mål å skaffe seg spesifikk informasjon i forhold til å utføre den oppgaven de er satt til å utføre. Den informasjonen de vurderer som tilstrekkelig og nødvendig er imidlertid ikke alltid det samme som det foreldrene ønsker å formidle. Det blir derfor av og til nødvendig for fagpersoner å avbryte foreldre og skifte tema i samtalen, for å sikre at de får tak i de opplysningene de trenger for å gjøre jobben sin, noe som igjen vil komme barnet til nytte.

Noen ganger benytter fagpersoner standardiserte intervjuer i samtale med foreldrene. Disse intervjuene er laget slik at man skal få tak i relevante opplysninger i forhold til diagnostisering og / eller tiltak. Det kan kanskje virke litt unaturlig for foreldrene at fagpersonen skifter tema relativt raskt, men denne type intervju er utprøvd på mange og kvalitetssikret i forhold til å skaffe til veie den informasjonen som er nødvendig. På denne måten blir det faglige arbeidet raskt og effektivt samtidig som det er faglig forsvarlig.

Stiller krav til hjemmet = ønske om at opplegget skal bli mest mulig helhetlig

Av og til stiller fagpersoner krav til hjemmet i form av tiltak de vil skal gjennomføres eller omstruktureringer av hverdagen. Foreldre kan føle dette som en anklage av hvordan de oppdrar barnet og lever sitt liv, men fra fagpersonenes side er dette som regel ment som hjelp for å lette hverdagen hjemme både for foreldre, søsken og barnet selv.

For de fleste barn er det av betydning at ting gjøres noenlunde på samme måte på alle de arenaer de befinner seg. Det vil si at krav som stilles

til barnet for eksempel på skolen bør samsvare med krav som stilles hjemme, på SFO og andre steder. For å få dette til er det viktig med et tett samarbeid og at de ulike arenaene er åpne for endringer og tilpassinger.

Å foreslå endringer i familiens rutiner kan oppleves som en invadering av privatlivet, men er begrunnet i et ønske om å skape helhet og sammenheng i krav, regler, rutiner og oppgaver for barnet.

En individuell plan er et godt hjelpemiddel når vi forsøker å skape helhet i tilbudet. I utarbeidelsen av planen møtes representanter fra alle arenaer barnet befinner seg på og kommer i felleskap frem til mål og metoder. I noen tilfeller vil foreldre trenge opplæring eller veiledning i forhold til hvordan de bør forholde seg til barnet. Dette er ikke ment som kritikk av foreldrene, men som et bidrag til å gi barnet en bedre hverdag.

Samarbeid krever gjensidig forståelse og innlevelse!

*You're pretty good at telling me
Exactly what it is you think I should be.
But I am not so very sure
That is the way to open the door.
Just one thing I'm asking of you.
Before you judge me **Walk a Mile in My Shoes!***

Donna Klein

